

**Національний університет біоресурсів
і природокористування України
Інститут української мови НАН України**

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ
АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
МОВНИХ ОДИНИЦЬ**

**МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

*з нагоди ювілею
доктора філологічних наук, професора
Катерини Григорівни Городенської*

29-30 листопада 2018 року

м. Київ

**National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine
Institute of the Ukrainian language
of the National Academy of Sciences of Ukraine**

**SOCIOCULTURAL AND COMMUNICATIVE
ASPECTS OF FUNCTIONING
LANGUAGE UNITS**

**PROCEEDINGS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND
PRACTICAL CONFERENCE**

***on the occasion of the jubilee
of Doctor of Philological Sciences, Professor
Kateryna Hryhorivna Horodenska***

November 29-30, 2018

Kyiv

УДК 81'42

ББК 81

М 12

Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф. з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської. Київ, 29 – 30 листопада, 2018 р. Київ: Міленіум, 2018. 238 с.

Збірник укладено за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської, що її провела кафедра журналістики та мовної комунікації гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України. Наповнення рубрик синхронізовано з основними напрямками роботи конференції.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

The collection is compiled on materials of the International scientific and practice conference «Sociocultural and communicative aspects of functioning language units» on the occasion of the jubilee of Doctor of Philological Sciences, Professor Kateryna Hryhorivna Horodenska held by the Department of Journalism and Linguistic Communication of the Faculty of Humanities and Pedagogy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. All the materials are synchronized with the guidelines of the conference.

For scientists, lecturers, postgraduates, students.

Редакційна колегія:

Ніколаєнко С. М., д-р пед. наук, проф. (голова); Шинкарук В. Д., д-р філол. наук, проф. (заступник голови); Харченко С.В., д-р філол. наук, доц.; Костриця Н. М., д-р пед. наук, проф.; Балалаєва О. Ю., канд. пед. наук, доц., Мазур Н. В., канд. філол. наук, доц.

Схвалено до друку на засіданні вченої ради
гуманітарно-педагогічного факультету, протокол № 3 від 22.11.2018

Тези подано в авторській редакції.

Автори тез відповідають за автентичність, достовірність викладеного матеріалу,
за правильне цитування джерел, покликання на них.

Передруковувати опубліковані в збірнику матеріали
дозволяється тільки за згодою авторів.

© НУБіП України, 2018
© Автори, 2018

Кожна з виділених тематичних груп – це відкрита мікросистема, члени якої можуть перебувати у певних взаємозв'язках. У межах окремих тематичних груп епонімічні терміни можуть вступати у різні типи семантичних відношень (гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні). Наприклад, термін *жорданова матриця* (мат.) належить до тематичної групи термінів на позначення моделей, є гіперонімом щодо термінів *верхня жорданова матриця* та *нижня жорданова матриця*, які, у свою чергу, функціонують як антонімічна пара. Гіпонімами до терміна з тематичної групи найменування анатомічних об'єктів – *аммонів ріг* (синоніми – *аммонове підвищення*) виступають терміни *звивина аммонового рога*, *борозна аммонового рога*.

Якщо для групи в цілому байдужі заміни одного слова іншим, поява нових термінів, то в синонімічних рядах, гіперо-гіпонімічних парадигмах такі явища сприяють відбору функціонально досконаліших одиниць.

Наведена класифікація не є абсолютною, адже тематичні групи не ізольовані одна від одної, а перебувають у відношеннях семантичної та формальної спільності між термінами, які входять до їхнього складу, зокрема вони включають спеціальні одиниці, що мають спільні епонімічні компоненти. При цьому групи термінів пов'язані відношеннями формально-семантичної похідності – мотиваційними відношеннями.

Подібні сукупності епонімічних термінів називаємо термінологічними мотиваційними полями, під якими розуміємо ієрархічно організовані системні об'єднання спеціальних найменувань, пов'язаних відношеннями формально-семантичної спільності (мотиваційними відношеннями) з терміном-мотиватором. Терміном-мотиватором для згаданих мотиваційних полів виступає епонім.

З-поміж епонімічних термінів широкі мотиваційні поля утворюють епоніми – міжнародні компоненти, у яких власне ім'я підлягає максимальній апелятивациї. Власна назва набуває нового змісту, відбуваються такі семантичні зміни, внаслідок яких зв'язок на рівні „дослідник – відкриття” настільки послаблюється, що відбивається в графічному оформленні (написанні епонімічного компонента з малої літери). Власна назва, перейшовши в клас загальних назв, стає основою для творення нових лексем морфологічним способом.

Семантичні зрушення, перерозподіл семіотичних зв'язків у значеннях власних назв при переході епонімів у сферу термінології бувають менш помітними. Слово в складі наукової назви зберігає свою належність до ономастичного поля (пишеться з великої літери, що є вказівкою на зв'язок з особою, місцевістю тощо), при цьому наповнюється новим поняттєвим змістом, що є свідченням проміжної апелятивациї.

Групу термінів, об'єднану спільним епонімом, розглядаємо як епонімічне словотвірне гніздо.

ДУДКО Ірина

ЗАГАЛЬНА ВНУТРІШНЬОТИПОЛОГІЧНА ОНОМАСІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНЕ-ДІЄСЛІВНИХ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Як відомо, у мовах з розвиненою морфологічною системою, зокрема в українській, спостерігається тенденція до закріплення в окремих частинах мови їхньої ономасіологічної значущості, їхньої предметної або ж ознакової сутності, засобами вираження якої є набір відповідних морфологічних категорій. Ця тенденція відповідає поглибленню і диференціації головних категорійних значень окремих частин мови. Морфологічні категорії дають змогу відобразити основні ономасіологічні категорії – предметність, процесуальність, ознаковість [5, с. 40]. На здатність морфологічних категорій виявляти і об'єктивувати в мовах сутність предметних, процесуальних і власне ознакових значень у різних їх виявах указував ще О.О. Потебня [6, с. 118-119]. Дієслова, виступаючи носіями вищо-часових значень, здатні „встановлювати зв'язки між часом події і часом мовлення про цю подію” [1, с. 175], виступати „пропозиційною зв'язкою” [7, с. 253] і реалізовувати функцію ствердження реальності фіксованих подій. Призначення дієслова полягає в

загальних рисах у позначенні того, що умовно узагальнюють терміном „процес”. Отже, категорійну значеннєву ознаку дієслова становить ономасіологічна категорія „процесуальність”. Семантика процесуальності набуває в системі граматичних категорій дієслова складної і багатоаспектної організації, виявляючи регулярні й обов’язкові варіанти, пов’язані зі змістом категорій часу, способу, виду, стану, особи.

Відомо, що граматичні категорії дієслова по-різному характеризують перебіг дій, процесів та перебування в станах. Вони неоднорідні за ознакою семантичної мотивованості. Одні з них семантично мотивовані, у своїх внутрішніх межах безпосередньо орієнтовані на відображення позамовної дійсності. До них належать морфологічні категорії часу, способу та виду. Інші дієслівні категорії не мають такої мотивації. Їхнє функціонування залежить від зв’язків і відношень з іншими словами [4, с. 89]. Наприклад, це категорії особи, числа і роду дієслова.

Граматичні категорії дієслова неоднаково відображають його семантико-граматичну природу. Найповніше її відбивають категорії часу та способу, які більшою мірою реалізуються у сфері синтаксису, адже характеризують речення з боку модальності й часу. Категорії часу та способу кваліфікують як власне-дієслівні (самостійні, визначальні), категорії особи, числа і роду – невластиві дієслівні (похідні, транспоновані в дієслово з інших частин мови).

Власне-дієслівні категорії – це семантично мотивовані граматичні категорії, що мають підґрунтя в плані лінгвістичної онтології, формуються у дієслові й найповніше відображають його семантико-граматичну природу. До них належать категорії часу, способу і виду. Проте вони нерівноправні між собою. Час і спосіб є центральними власне-дієслівними категоріями. Вид щодо них виступає периферійнішою категорією. На відміну від двох інших центральних власне-дієслівних категорій часу та способу, які найповніше реалізуються у сфері синтаксису й характеризують речення з боку модальності й часу, „вид є найбільш «внутрішньою», «захованою» в лексичному значенні дієслова категорією, через що він відіграє менш помітну роль у конструюванні семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структури речення” [4, с. 102].

Отже, граматичні категорії виду, часу і способу дієслова так чи інакше відображають позамовну дійсність і різняться особливостями її формального вираження.

Категорія виду відображає можливість мовця представити позначені дієсловами в позамовній дійсності дії та стани у двох виявах: або як цілісні, або як нецілісні [3, с. 224]. Категорія часу, як традиційно вважають, виражає відношення дії, процесу або стану до моменту мовлення. Але ж відомо, що з моментом мовлення співвідносяться не самі дії, процеси та стани, що відбуваються в об’єктивній дійсності. З цим часовим орієнтиром їх співвідносить мовець, який констатує об’єктивність дій, процесів та станів, що передували моментові мовлення або збігаються з ним, а також висловлює свою впевненість щодо реальності дій, процесів і станів, які відбудуться після моменту мовлення, бо вони поза мовцем не є реальними [3, с. 250]. Підставою для виділення граматичної категорії способу дієслова служить відношення дії, процесу чи стану до дійсності з погляду мовця, що визначається як реальність/ірреальність дії, процесу або стану [3, с. 256].

Аналізуючи граматичні категорії дієслова, насамперед необхідно врахувати принципову відмінність між мовою і мовленням. Час дії визначається у зв’язку з моментом мовлення мовця або часом іншої дії. Відношення дії до дійсності встановлюється мовцем. Відношення дії до мовця, адресата або 3-ї особи також визначає мовець. Проте все це відбувається лише в мовленні, в конкретному висловленні. Граматичне ж значення форм часу, способу, особи встановлюється не в мовленні мовцем, а в граматичній системі мови, залежно від місця певної форми в системі форм, пов’язаних відношеннями тотожності або розрізнення. Кожна часова форма є носієм певного відношення до граматичної точки відліку, а кожна способова форма – носій певного типу відношення дії до реальності. За особовими формами закріплене певне відношення до мовця, адресата і 3-ї особи. Мовець лише обирає ту чи ту форму залежно від мети, змісту висловлення і використовує її для вираження того чи того відношення дії до реального позамовного моменту мовлення, до дійсності, до особи [2, с. 3-4].

Ономасіологічний підхід дає змогу пояснити семантику граматичних категорій (номінативний компонент граматичного змісту), властивих дієслову.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва, 1974.
2. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. Москва, 1967.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988.
5. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении. Москва, 1978.
6. Потехня А.А. Из записок по русской грамматике. Москва, 1977. Т. 4. Вып. II.
7. Hjelmslev L. Le verbe et la phrase nominale // Melanges J. Marouzeau. Paris, 1948.

КАЛЬКО Микола

КАТЕГОРІЯ ВИДУ І КОНТЕКСТ: АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ І ТРАНЗИТИВНІСТЬ

У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «фатальною», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [2, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його у «прокрустове ложе» жорстких і стерильних формально-граматичних рамок, абстрагуючись від усього його семантичного багаторівневого обширу. Як зауважує В. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [3, с. 30].

Безперечно, проблема тісного зв'язку виду та контексту не могла залишитись поза увагою і в лінгвоукраїністиці, зокрема в працях В. Русанівського, А. Грищенко І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, О. Бондаря, С. Соколової, В. Барчука та ін. Однак проблему взаємозв'язку категорії виду із внутрішнім та зовнішнім контекстом окреслено лише в загальних рисах, що переконує у потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії системи і середовища у царині категорії виду українського дієслова, оприявлення тісного взаємозв'язку аспектуальності з категорією транзитивності, що і становить мету цієї студії.

П'ятикомпонентна система аспектуальних класів українського дієслова передбачає протиставлення термінативності (термінативний клас) та інтермінативності (активітивний, стативний, евентивний, релятивний класи)

Імплицитна диференціація дієслів щодо термінативності vs інтермінативності виявляє себе, зазвичай, через інші категорії відповідно до специфіки різних мов. Одним із експлікаторів термінативності vs інтермінативності в граматичній системі сучасної української літературної мови є категорія транзитивності vs інтранзитивності. М. Я. Плющ зауважує, що транзитивність vs інтранзитивність як одна із сфер вираження категорії стану знаходить своє вираження через зв'язок з дієсловом форми знахідного об'єкта незалежно від конкретного значення поєднаних слів [4, с. 44].

Семантична зона термінативності, ядром якої є прототипні відношення: «суб'єкт-агентив – акціональний процес, спрямований на створення, трансформацію чи руйнування об'єкта – об'єкт-результатив або об'єкт-тематив)» – найсприятливіше синтагматичне середовище для найповнішої реалізації аспектуальної ознаки термінативності, оскільки найчастіше вона якраз і пов'язана зі спрямованістю дії на потенційний результат або реальне його досягнення. Як зауважує А. Вежбицька, прототипний перехідний сценарій описує навмисну дію людини, протягом якої вона контролює „безсловесні об'єкти і впливає на них: рубає дерево, ламає гілку, розпалює вогонь, смажить м'ясо, буде прихисток тощо” [1, с. 6]. Термінативність передбачає не просто спрямованість зусиль і енергії активного діяча на об'єкт, а результативну спрямованість, пов'язану з виникненням нової якості об'єкта, пор.: